

Grzegorz Mazurkiewicz
Zakład Zarządzania w Edukacji
Instytut Spraw Publicznych
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej magister Urszuli Stępień
Stres organizacyjny nauczycieli w reformowanej szkole w latach 2008-2012
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Marka

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska magister Urszuli Stępień pod tytułem: *Stres organizacyjny nauczycieli w reformowanej szkole w latach 2008-2012*, w dziedzinie nauki humanistyczne, w dyscyplinie nauki o zarządzaniu. Przedmiotem recenzji jest ocena czy rozprawa spełnia warunki określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym, której wymogiem jest, aby rozprawa doktorska stanowiła oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywała ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej.

Recenzja odnosi się do:

- struktury rozprawy,
- znaczenia problematyki badań,
- zawartości merytorycznej i analizy źródeł,
- zastosowanej metodologii,
- formalnych aspektów pracy.

W konkluzji wyrażono opinię na temat dopuszczenia pracy do dalszego procedowania. Jest to recenzja powtórna rozprawy po wprowadzeniu poprawek.

Struktura rozprawy

Praca ma charakter teoretyczno-badawczy i składa się z dziewięciu rozdziałów zorganizowanych w trzy części. W części pierwszej podjęta została próba analizy inicjatyw reformatorskich w polskim systemie oświatowym, w drugiej przedstawiono teorię stresu i stresu organizacyjnego, a w części trzeciej zaprezentowano badania własne. Praca zawiera również streszczenie, wstęp, podsumowanie, kwestionariusz do badań stresu w pracy nauczyciela i bibliografię. W spisie literatury umieszczono 257 pozycji. Rozprawa liczy 301 stron.

We wstępie Autorka zapowiedziała, że jej celem było zbadanie stresu w zawodzie nauczyciela w czasach formowania się demokratycznego ustroju państwa, wyłonienie źródeł stresu i sposobów radzenia sobie ze stresem oraz wskazanie tych aspektów pracy nauczycieli, które decydują o jakości pracy szkół.

Część pierwsza rozprawy, składająca się z czterech rozdziałów, dotyczy szeroko rozumianej oświaty. W pierwszym rozdziale Autorka charakteryzuje reformę oświaty rozpoczętą w 1999 roku (nazywając ją błędnie w tytule rozdziału „ostatnią”). W rozdziale drugim omawia różne aspekty zmian polskiego systemu edukacji. W rozdziale trzecim analizuje nauczycielskie kompetencje, a w czwartym dyskutuje zagadnienie kultury organizacyjnej charakterystycznej dla szkolnictwa.

Część druga rozprawy, również składająca się z czterech rozdziałów, zawiera omówienie zagadnienia stresu organizacyjnego. W rozdziale piątym Autorka przedstawia różne koncepcje stresu, a w rozdziale szóstym dogłębnie analizuje pojęcie stresu organizacyjnego. Rozdział siódmy poświęcony jest stresowi nauczycieli, a ósmy strategiom radzenia sobie z nim.

W części trzeciej rozprawy znaleźć można jeden rozdział, w którym zamieszczono metodologię badań, analizę danych i część wniosków. Osobną część stanowi podsumowanie rozprawy.

Znaczenie problematyki badań

Jak już stwierdzono, pani Urszula Stępień przygotowała rozprawę na temat stresu organizacyjnego nauczycieli w latach 2008-2012. Celem rozprawy była charakterystyka stresu nauczycieli w okresie wybranym ze względu na, w opinii Autorki, intensywne wprowadzanie zmian związanych z reformą edukacji. Warto podkreślić, że polska oświata rzeczywiście przechodziła przez ostatnie 26 lat nieustanne, większe i mniejsze, reformy, które nie zostały należycie zbadane i opisane, ani pod względem procesów, ani efektów.

Problematyka recenzowanej rozprawy wiąże się z obszarem zarządzania w edukacji wykorzystując zagadnienia z zakresu psychologii społecznej i częściowo socjologii czy polityki edukacyjnej. Zagadnienie stresu, także wśród nauczycieli, jest problemem eksplorowanym na gruncie psychologii, ale stanowi istotny aspekt zarządzania szkołą. Trudno dziś zarządzać ludźmi i ich rozwojem nie biorąc pod uwagę kontekstu ich działania oraz niebezpieczeństw, na które są narażeni zarówno w środowisku zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Świadomość tych zagadnień, znajomość przyczyn i indywidualnych sposobów radzenia sobie z stresem powinny być elementem koncepcji zarządzania szkołą. Zainteresowanie Autorki tym zjawiskiem jest więc jak najzupełniej zrozumiałe, uzasadnione, a wyniki badań przydatne w zarządzaniu szkołą.

Z uznaniem można przyjąć pracę, która podejmuje ten trudny temat. Zainteresowanie mediów, rodziców, organów prowadzących i często polityków koncentruje się dzisiaj raczej na sprawach wyników egzaminów, nauczycielskiego pensum, finansach w oświacie, kolejnych zmianach i reformach czy Karcie Nauczyciela, a nie wspieraniu nauczycieli w ich pracy, dlatego więc wskazanie osobom zarządzającym oświatą jak zadbać o jakość w edukacji dzięki dbaniu o dobrostan nauczycieli to rzeczywiście trudne wyzwanie. Niestety Autorka ogranicza się do diagnozy problematyki stresu wśród nauczycieli i w dosyć niesatysfakcjonujący zajmuje się problemami zarządzania i metodami wykorzystania w zarządzaniu szkołą wyników Jej badań.

To ważne zagadnienie naukowe – charakterystyka stresu nauczycieli, które mogło by zaowocować wartościowymi wnioskami i praktycznymi rekomendacjami służącymi poprawie systemu oświatowego dzięki odpowiedniemu wsparciu udzielanemu nauczycielom dookreślone zostało pytaniami badawczymi o źródła stresu, sposoby

radzenia sobie ze stresem przez nauczycieli, o satysfakcję z pracy oraz o zależności między źródłami stresu a sposobami radzenia sobie z nim i satysfakcją z pracy. Dodatkowo postawiono też pytanie o różnicujący aspekt zmiennych socjo-demograficznych. Jak pisze Autorka „dobrostan psychiczny nauczycieli leży w interesie społecznym” i dlatego sugeruje w podsumowaniu konkretne aspekty pracy nauczycieli, które powinny być brane pod uwagę w celu zapewnienia tego dobrostanu. Nie do końca wiadomo czy to wynik refleksji nad dostępną literaturą przedmiotu czy może (czego należałoby oczekiwać) refleksja wynikająca z analizy danych.

Przełożenie wyników badań na zagadnienia i wnioski z zakresu zarządzania utrudniał brak skonkretyzowanych oczekiwań badawczych w zakresie. Wynikały z tego wątpliwości co do praktycznego wykorzystania badań. Częściowo deficyt ten zastąpiony został postulatem wprowadzenia w szkołach projektów promujących zdrowia nauczycieli.

Podstawy teoretyczne – zawartość merytoryczna i analiza źródeł

We wstępie Autorka informuje, że jej rozprawa to próba zbadania stresu w zawodzie nauczyciela w oparciu o nowy, przystający do realiów polskiej szkoły, kwestionariusz.

W rozdziale pierwszym Autorka podjęła próbę omówienia reformy oświatowej rozpoczętej w 1999 roku i dotyczącej zmiany struktury systemu oświatowego, czyli wprowadzenia nowego etapu edukacyjnego – gimnazjum.

Aby pokazać szerszy kontekst (co chwalebne) reform Autorka podjęła próbę opisanie współczesnych zjawisk wpływających na konieczność ciągłego reformowania oświaty oraz krytyki podejścia, które cechuje się wyłącznie odgórnym planowaniem i wprowadzaniem zmian. Przedstawiła również model współczesnej szkoły, jedno z najbardziej interesujących i szeroko dyskutowanych zagadnień w myśleniu o współczesnej edukacji oraz omówiła zagadnienie szkoły jako środowiska wychowawczego, pokazując konieczność budowania partnerstw w różnych obszarach. W porównaniu z pierwszą wersją pracy, której postawiono zarzut niedostatecznego wykorzystania najnowszej literatury, poprawiono aktualność cytowanych źródeł.

W rozdziale pierwszym omawia się również rolę i zadania dyrektora, ale wciąż (tak jak w poprzedniej wersji pracy) nie przedstawiono w jaki sposób to zagadnienie wiąże z z tematem pierwszego rozdziału jakim jest „ostatnia reforma oświaty w Polsce”. To samo można powiedzieć o kolejnym podrozdziale, który przedmiotem zainteresowania czyni nauczycieli.

Przedmiotem rozdziału drugiego „Zmiany w polskim systemie edukacji” jest pokazanie zmian w polskim systemie edukacji. Krótki podrozdział 2.1 zatytułowany „Kierunki zmian” nie pokazuje jednak precyzyjnie głównych kierunków zmian w szkolnictwie w Polsce, lecz raczej wymagania jakie w konsekwencji zmian stawiane są nauczycielom. Następnie Autorka wraca po części do tematu z rozdziału pierwszego jakim są przyczyny przemian zachodzących w oświacie. Pokazuje główne grupy argumentów odwołując się do dyskusji z początku lat dziewięćdziesiątych. W części poświęconej przyczynom przemian Autorka prezentuje również koncepcję „*charter schools*” w USA co z perspektywy organizacji tekstu nie jest decyzyjną zrozumiałą.

Kolejnym omawianym zagadnieniem jest klimat szkoły co rzeczywiście stanowi wartościowy punkt odniesienia w rozważaniach na temat przemian w szkole i systemie

oświatowym, ale Autorka po uzasadnionych rozważaniach definicyjnych nie pokazuje precyzyjnie przemian zachodzących w Polsce (co zapowiedziano jako przedmiot rozdziału drugiego). Nie wiadomo dlaczego zdecydowano się na kilka podrozdziałów dotyczące tego samego zagadnienia (2.3 Klimat społeczny szkoły, 2.4 Definicja pojęcia „klimat społeczny szkoły, 2.5 Znaczenie... i 2.6 Wymiary...) o bardzo niewielkiej objętości. Ostatni podrozdział poświęcony został kluczowej dzisiaj koncepcji „uczącej się szkoły”. Autorka przedstawiła teoretyczne rozważania bez powiązania tej koncepcji ze zmianami w Polsce, po raz kolejny sprawiając wrażenie prowadzenie rozważań obok tematu rozdziału.

W rozdziale trzecim Autorka podejmuje problem kompetencji nauczycielskich. Przedstawia kilka klasyfikacji kompetencji niezbędnych pedagogom bez konkluzji pokazujących jakiego rodzaju podejście przyjęte zostanie w tej rozprawie. Zastanawiając się w podrozdziale 3.1 nad pytaniem kto to jest „kompetentny nauczyciel” Autorka wymienia liczne cechy oczekiwane u nauczycieli profesjonalistów i za Schonem, Dylakiem i Dudzikową postuluje, że najbliższej tej jakości jest refleksyjny praktyk. Wyliczanie kolejnych cech osobowości i zadań nauczycieli, które według cytowanych ekspertów są odpowiednie dla kompetentnych nauczycieli, nie przybliża jednak ani Autorki ani czytelników do odpowiedzi na postawione pytanie to kim jest kompetentny nauczyciel.

Na zakończenie trzeciego rozdziału Autorka zastanawia się nad nową rolą nauczycieli pokazując wielość obszarów ich aktywności. To dobry fragment tej pracy, w którym omawia się pożądane kierunki i formy działania nauczycieli niezbędne dla poradzenia sobie ze zmianami społecznymi i w edukacji, ale i przeszkody w osiągnięciu zrozumienia co do tej, nowej, roli nauczycieli. W ostatnich punktach Autorka pokazuje sprzeczności w rozumieniu roli nauczyciela oraz zmiany w wizerunku i odbiorze społecznym. Może warto było rozpocząć ten rozdział od zdefiniowania pojęcia kompetencji w kontekście innym niż edukacyjny.

Rozdział czwarty pod tytułem „Organizacja i jej obrazy” pełni szczególnie istotną rolę ze względu na dyscyplinę naukową, której dotyczy recenzowana rozprawa. Autorka podejmuje w nim próbę przedstawienia koncepcji organizacji i kultury organizacyjnej (także szkoły). Przywołując autorytety pokazuje różne perspektywy myślenia o kulturze organizacyjnej (nie ustrzegając się przed błędami w pisowni nazwisk oraz powtarzając niezręczną wypowiedź o zagranicznym autorze będącym „pierwszym na gruncie polskim” dotyczącym tegoż zagadnienia). Jej rozważania służą pokazaniu wysokiej rangi kultury organizacyjnej w funkcjonowaniu różnego rodzaju efektywnych organizacji podkreślając przy tym, że badania związków między skutecznością pracy szkoły a kulturą organizacyjną tworzą szansę na poprawę jakości jej funkcjonowania. Autorka słusznie podkreśla opinię Janusza Gęsickiego, że „zmiany w kulturze organizacyjnej szkoły to nie zmiany struktur organizacyjnych, prawa oświatowego czy metodyki, lecz zmiany w umyśle ludzi, dotyczące symboli, bohaterów, rytuałów i wartości” (s.135).

W drugiej części rozdziału czwartego Autorka powraca do omawiania osoby nauczyciela (w pewnym stopniu powtarzając dyskusję z rozdziału trzeciego), jego roli, organizacji pracy, cech zawodu.

Na zakończenie Autorka przytacza opinie ważnych grup: nauczycieli, uczniów i rodziców, o polskiej szkole. Niestety brak źródeł (pomimo wskazania tego deficytu w poprzedniej recenzji) przytaczanych opinii zarówno nauczycieli (s.146), uczniów (s.

146) i rodziców (s. 147). W tym ostatnim przypadku podrozdział zatytułowano „Rodzice i środowisko lokalne o szkole”, a pierwsze zdanie rozpoczyna się od „Ich opinie o szkole są ...” więc nie do końca można być pewnym kogo Autorka ma na myśli pisząc „ich”. Rozdział podsumowują opinie ekspertów na temat wizji szkoły przyszłości.

Rozdział piąty rozpoczyna część drugą rozprawy poświęconą problematyce stresu i omawia różnorodne modele stresu, pokazując złożoność tego procesu. Autorce udaje się pokazać wielość perspektyw, ale szkoda, że nie wiadomo czy któraś z perspektyw ma większe zastosowanie dla osiągnięcia celów tej rozprawy.

Rozdział szósty ma na celu omówienie stresu organizacyjnego jako istotnego problemu zarówno wykonujących pracę, jak i całego społeczeństwa. To jedno z lepiej opracowanych zagadnień w tej rozprawie pozwalające na zobaczenie różnorodnych aspektów stresu organizacyjnego. Jednym z najważniejszych zagadnień poruszanych w tym rozdziale są źródła stresu. Ich omówienie umożliwia pokazanie szerokiego spektrum czynników decydujących o stresie organizacyjnym.

W podrozdziale 6.6, zatytułowanym „Zwierzchnictwo i władza jako przyczyny stresu” Autorka przedstawia również typy konfliktów roli oraz Weroński Model Stresu T. Marka. W rozdziale 6.8 Autorka przechodzi do stresu nauczycieli (choć poświęca też temu osobny rozdział siódmy) i dzieli się opinią, iż „obecne zmiany doprowadziły do kolejnych nacisków wywieranych na nauczycieli, zwiększając poziom niepewności co do pracy (...). Zmiany wpłynęły na podwyższenie stresu u wszystkich pracujących w szkołach”. Niestety nie przytacza żadnych źródeł czy wyników badań na poparcie swej opinii, co powoduje, że ma ona charakter całkowicie „publicystyczny”. Zastosowanie słowa „obecnie” w pracy, która dotyczy lat 2008-2012, a sięga do przyczyn w 1999 roku, też nie pomaga w zrozumieniu intencji Autorki w tym fragmencie.

Następnie, Autorka cytuje pogląd Esteve z 1980 roku (pozycji brak w bibliografii), że jest to odpowiedzialność administratorów, którzy nie przedstawili sposobów radzenia sobie z nową sytuacją. Trudno zaakceptować sytuację, w której wyjaśnia się sytuację w Polsce drugiej dekady XXI wieku analizą z innego kontekstu geograficznego i historycznego. Jacy administratorzy? Gdzie?

W rozdziale 6.9 Autorka w pełny sposób przedstawia trudności związane z realizacją roli zawodowej przez nauczycieli. Niestety obok pracy Konarzewskiego z roku 2002 dominuje tu literatura z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, odnosząca się w nieunikniony sposób do zupełnie innej rzeczywistości politycznej, społecznej, kulturowej i edukacyjnej. Kontynuując rozważania o przyczynach stresu Autorka pokazuje brak wewnętrznej spójności roli nauczyciela, jej psychologiczną trudność i niezgodność z innymi rolami. W podrozdziałach kończących rozdział 6 Autorka rozwija problematykę dotyczącą roli zawodowej nauczycieli jako źródła stresu.

Bardzo krótki (7 stron) rozdział siódmy zawiera dyskusję na temat specyfiki stresu nauczycielskiego, w pewnym stopniu rozpoczętą już w rozdziale wcześniejszym, koncentrując się na modelach stresu.

W rozdziale ósmym Autorka zajmuje się sposobami czy też strategiami radzenia sobie ze stresem. Analizując różne perspektywy i podejścia do tego zagadnienia Autorka wykazuje się samodzielnością interpretacyjną konkludując, iż widać rozbieżności w próbach wyodrębniania form radzenia sobie ze stresem spowodowane różnymi zestawami zachowań oraz, że mimo wszystko można znaleźć szereg ich wspólnych cech. Niestety nie przedstawia tych cech wspólnych (s. 209).

Rozdział ósmy zamyka wniosek o zależności między dobrym samopoczuciem nauczycieli a sposobem radzenia sobie ze stresem oraz obserwacja o zmianie w myśleniu o stresie i przeniesieniu punktu ciężkości z indywidualnego nauczyciela na kontekst szkoły jako organizacji.

Znajdujący się w trzeciej części rozprawy, najdłuższy, rozdział dziewiąty zatytułowany „Cel, pytania i metody badawcze” opisuje cały proces badawczy od metodologii przez wyniki badań do dyskusji i wniosków.

Jako cel badań podano „uzyskanie charakterystyki stresu nauczycieli występującego w latach 2008-2012, w okresie intensywnego wprowadzania zmian związanych z reformą edukacji. Po skrótowym przedstawieniu problemów badawczych, jakimi uczyniono źródła stresu, metody radzenia sobie ze stresem, poziom satysfakcji z pracy oraz zależności między źródłami stresu a metodami radzenia sobie ze stresem, źródłami stresu a satysfakcją z pracy oraz wpływem zmiennych socjo-demograficznych na wcześniejsze zagadnienia, Autorka przedstawia kwestionariusz wykorzystany dla zbadania stresu nauczycieli. Kwestionariusz zawiera pytania zgrupowane w trzech częściach: źródła napięć, sposoby radzenia, satysfakcja z pracy.

Następnie przeprowadzono dokładną charakterystykę badanej grupy składającej się z 501 nauczycieli (różnorodnej pod względem płci, wieku, stanu cywilnego, stopnia awansu zawodowego, lokalizację i typ szkoły, kwalifikacji zawodowych (tu z oczywistego powodu dominują osoby z wykształceniem wyższym) oraz stażu pracy.

W dalszej części rozdziału dziewiątego zaprezentowano kluczowe wyniki analizy czynnikowej odpowiedzi na pytania z kwestionariusza. Najbardziej stresogennym czynnikiem okazał się sposób zarządzania i klimat organizacyjny szkoły. Autorka zasugerowała, że sposób zarządzania i klimat organizacyjny szkoły oraz obciążenia zawodowe (dwa najbardziej stresogenne czynniki) zależą od polityki oświatowej państwa (trzeciego z czterech, pod względem stresogenności, badanych czynników). Chociaż to prawdopodobne to jednak bez empirycznych danych akceptacja tego teoretycznego założenia utrudnia interpretację wyników. Natomiast ten wynik można z łatwością zamienić na przydatne dla praktyki zarządzania rekomendacje.

Wśród sposobów radzenia sobie z problemem najbardziej popularne to rozładowanie napięcia i racjonalizacja problemu. Autorka, interpretując te wyniki, zauważa, że dwie najmniej popularne strategie (ucieczka od problemu oraz poddanie i wycofanie) bezpośrednio przyczyniają się do obniżenia jakości pracy nauczycieli. Tu również można zauważyć, że otrzymane wyniki pokazują przestrzeń dla odpowiedniego prowadzenia pracy grupowej.

Do zwiększania satysfakcji nauczycieli z pracy w największym stopniu przyczyniają się psychologiczne warunki pracy (uznanie, relacje, promocja, branie pod uwagę opinii i podobne), a w najmniejszym gratyfikacja za wykonywaną pracę. Należy przyznać, że wyniki tej części badania, przy odpowiednim ich opracowaniu, stanowią ważną wskazówkę dla zarządzania systemem oświatowym.

Autorka podjęła też próbę zbadania zależności między badanymi zagadnieniami.

Analizując zależność między źródłami stresu a sposobami radzenia sobie z nim pokazuje więc, że pojawia się słaba korelacja między sposobem zarządzania lub klimatem szkoły a strategiami radzenia sobie ze stresem polegającymi na ucieczce od problemu oraz poddaniu się i wycofaniu, a także jeszcze słabsza korelacja między polityką oświatową państwa i aż czterema sposobami radzenia sobie ze stresem (racjonalizacja problemu,

rozładowywaniem napięcia, ucieczką w działanie oraz poddaniem się i wycofaniem), słaba korelacja między obciążeniem zawodowym a poddaniem się i wycofaniem oraz między świadomością błędnej decyzji dotyczącej wyboru zawodu a ucieczka od problemu i poddanie się i wycofaniem.

Analizując zależność między źródłami stresu a satysfakcją z pracy pokazuje, że ponownie najsilniej z wybranych czynników tym razem z satysfakcją z pracy koreluje sposób zarządzania lub klimat szkoły – z wszystkimi czynnikami satysfakcji z pracy: psychologicznymi warunkami pracy, fizycznymi warunkami pracy, gratyfikacją za wykonaną pracę. Podobnie (choć słabiej) wygląda zależność między polityką oświatową państwa a czynnikami satysfakcji z pracy. Obciążenie zawodowe koreluje z dwoma czynnikami (psychologicznymi warunkami i gratyfikacją za wykonaną pracę), a świadomość błędnej decyzji z fizycznymi warunkami pracy.

Następnie Autorka analizuje zmienne socjo-demograficzne jako zmienne różnicujące nauczycieli w odniesieniu do:

- źródeł stresu, gdzie okazuje się że jedyną zmienną różnicującą jest staż pracy,
- sposobach radzenia sobie ze stresem, gdzie jedyna zmienna różnicującą okazała się płeć respondentów,
- satysfakcji z pracy, gdzie żadna zmienna nie okazała się zmienną różnicującą.

Wykorzystując analizę regresji dla sprawdzenia trafności zbudowanego modelu Autorka udowodniła, że istotny wpływ na sposoby radzenia sobie ze stresem ma sposób zarządzania i klimat organizacyjny szkoły oraz polityka oświatowa państwa, natomiast na satysfakcję pracy wpływają sposób zarządzania i klimat organizacyjny oraz świadomość błędnej decyzji dotyczącej wyboru zawodu. Okazało się również, że na satysfakcję z pracy ma wpływ zmienna „sposoby radzenia sobie ze stresem”, a konkretnie dwie strategie: racjonalizacja problemu i ucieczka od problemu.

Recenzując poprzednią wersję rozprawy napisałem:

„Podsumowanie rozpoczyna się od nieuprawnionego wniosku, że „reformy edukacji generuje zmiany wywołujące stres, w następstwie którego nauczyciele zmuszeni są do poszukiwania strategii radzenia sobie z nim. Taka kolejność zjawisk negatywnie odbija się na funkcjonowaniu szkoły, pogarszając jakość pracy”. Wydaje się, że ten wniosek byłby uprawniony gdyby zamiast sformułowania „reformy edukacji” wykorzystać pojęcie „polityka oświatowa państwa”. W tej chwili dane z badań w niewielkim stopniu wiążą się z reformą, a i Autorce nie udało się doprecyzować o jakie reformy w latach 2008 – 2012 chodzi (głównie odwoływano się do reformy tzw. gimnazjalnej z przełomu wieków).

W recenzowanej aktualnie wersji rozprawy ten fragment ten fragment nie został zmieniony. Rozumiejąc prawo Autorki do innego zdania niż recenzent pozostaję w przekonaniu, że proponowana przez mnie zmiana pozwoliłaby na bardziej precyzyjne sformułowanie wniosku z badań.

Następnie powraca temat odpowiedzialności i obciążenia pracą nauczycieli stanowiący wprowadzenie do pytania stawianego przez Autorkę: „jakie działania można podejmować, by ograniczyć stres nauczycieli?” Swą odpowiedź zaczyna pokazując, że istnieją dwa obszary zmiany: można zmieniać nauczycieli oraz miejsce ich pracy. Próbuąc zarysować propozycje zmian Autorka wykorzystuje istniejącą literaturę oraz dobre praktyki pokazując wartościowe i różnorodne pomysły. Niestety nie odwołuje się

bezpośrednio do wyników własnych badań, które jak wspominałem powyżej dają sporo danych do stawiania przydatnych i uprawnionych rekomendacji.

Głównym elementem praktycznej implementacji wniosków z badania jest rekomendacja rozwinięcia promocji zdrowia i przedstawienie jej koncepcji i strategii. W tabeli nr 43 przedstawiono metody stosowane w promocji zdrowia, ale niestety nie wiadomo czy to propozycja autorska czy ponownie przykład z istniejącej literatury. Można zauważyć, że propozycja organizowania działań w ramach programu promocji zdrowia psychicznego ignoruje najważniejszy, jak sugerowała Autorka, czynnik stresu – politykę oświatową państwa oraz w niewielkim stopniu nawiązując do zarządzania i klimatu szkoły. Cała rozprawa kończy się charakterystyką programu promocji zdrowia psychicznego na poziomie szkoły.

Zastosowana metodologia i przebieg badań

Zrealizowany projekt badawczy determinowany został przez zdefiniowanie celu badań, czyli charakterystykę stresu nauczycieli występującego w latach 2008 - 2012 oraz zarysowaniu sześciu problemów badawczych:

- 1/ Jak przedstawia się specyfika źródeł stresu?
- 2/ Jak przedstawia się specyfika sposobów radzenia sobie ze stresem?
- 3/ Jak przedstawia się specyfika satysfakcji z pracy?
- 4/ Jakie zależności występują między źródłem stresu a sposobami radzenia sobie ze stresem?
- 5/ Jakie zależności występują między źródłami stresu a satysfakcją z pracy?
- 6/ Czy zmienne socjo-demograficzne różnicują nauczycieli w odniesieniu do źródeł stresu, sposobów radzenia sobie ze stresem i satysfakcji z pracy?

Należy uznać, że cel pracy został określony bardzo ogólnie co utrudnia zrozumienie powiązania zamierzeń badawczych z zarządzaniem. Oczywiście te powiązania istnieją, ale nie zostały precyzyjnie przedstawione.

W pracy wykorzystano kwestionariusz OSI wg. Coopera i Sloana w polskiej adaptacji, który dostarczył danych, które zostały poddane analizie statystycznej przy pomocy analizy czynnikowej, osypiska, analizy wariancji ANOVA i analizy regresji.

Formalne aspekty rozprawy

Na początku pragnę wspomnieć, że większość zarzutów co do formalnych aspektów rozprawy powtarzam wobec jej powtórnej wersji. Autorka dokonała widocznej pracy, ale sukces odniosła tylko w przypadku przypisów (choć wciąż można znaleźć błędy).

Pracę, pomimo widocznych poprawek, czyta się trudno ze względu na niespójność tytułów rozdziałów i podrozdziałów z treściami w nich zawartymi – omawiane zagadnienia nie nawiązują do tematów zawartych w tytułach, znaleźć można uproszczenia, domniemania i stwierdzenia bez powiązania z literaturą.

Zasadniczo tekst jest napisany przejrzyście jednak powracanie do tego samego tematu lub wielokrotne, bardzo krytyczne, odwoływanie się do jakiejś, nieokreślonej precyzyjnie, reformy oświatowej (która jak wydaje się z opisu nie była jednak

wprowadzana w badanym okresie) wprowadza chaos do prowadzonego wywodu, a jednocześnie sugeruje bardzo subiektywną postawę badacza.

Nie do końca przemyślana struktura rozprawy przyczynia się prawdopodobnie do dużej rozbieżności w objętości podrozdziałów oraz umieszczeniu wszystkich informacji związanych z badaniem w jednym rozdziale. Metodologia badania, wyniki i analiza, wnioski zawarte zostały w rozdziale dziewiątym co wydaje się sprzeczne z typową organizacją prac naukowych i dodatkowo utrudnia czytanie pracy.

W pewnym stopniu poprawiono aktualność przytaczanych źródeł.

Wnioski końcowe

Należy stwierdzić, że mimo pewnych uchybień (związanych z organizacją tekstu, wnioskami z literatury i niewykorzystanymi do końca danymi z badań) recenzowana rozprawa to samodzielny i oryginalny dorobek Autorki, stanowiący ważny element w pracach badawczych analizujących warunki pracy nauczycieli w Polsce i wnioskuję o dopuszczenie magister Urszuli Stępień przez Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Grzegorz Mazurkiewicz

Kraków, 1 lipca 2016